

Тетяна КЛИМЕНКО

ОБРАЗ КАЇНА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. ФРАНКА ТА ДЖ. БАЙРОНА

У статті здійснено спробу простежити переосмислення Франком і Байроном біблійної легенди про Каїна.

Геніальність письменника виявляється, зокрема, у його здатності бути актуальним не тільки для сучасників, а й для наступних поколінь.

Такою геніальністю в українській літературі осяяне ім'я Івана Франка, що для кожного нового покоління звучить по-особливому. Це нагадає нам Біблію, зміст якої щораз переосмислюється окремою людиною відповідно до її поглядів на світ і людську природу.

Сам Іван Франко вказував на те, що Біблія була одним із чинників його творчого натхнення. Дослідження біблійних сюжетів позначилось на художніх уподобаннях письменника (вірші "Христос і хрест", "Христос, бичами зсічений...", триптих "Легенда про Пілата", поеми "Мойсей", "Смерть Каїна"). З цього приводу у вітчизняному літературознавстві писалось чимало (А.Скоць, А.Каспрук, В.Сулима, М.Євшан).

Однак відродження духовності нашої нації, християнської свідомості, істинної моральності вимагає більш ґрунтовного вивчення біблійних сюжетів на сторінках художніх творів І.Франка. Як відомо, впливу Біблії зазнали й інші письменники, як українські так і зарубіжні.

Мета дослідження – простежити переосмислення біблійного Каїна в художніх творах І.Франка та Дж.Байрона.

Значимо, що у творах світової літератури, в основі яких лежить легенда про Каїна та Авеля, особливо відмінне тлумачення одержав образ Каїна. Історія еволюції цього образу надзвичайно багата. Але це не дає підстави зараховувати його до так званих "вічних" образів. Хоч, як зазначено в "Лексиконі загального та порівняльного літературознавства", "насправді немає... образів, які функціонують вічно. Всі вони виникали на певному історичному етапі, митці звертались до них лише за певних історичних обставин, залежно від конкретних соціальних причин"¹. Цю думку поділяє А.Скоць: "Образ Каїна – це породження конкретної історичної дійсності. ...Тільки в зв'язку з аналізом епохи, в якій створювався той чи інший образ Каїна, можна проникнути в його суть, розкрити природу його еволюції"².

Іван Франко зазначав, що "перед індивідуальністю поета відкривається широке поле і про будь-який рабський переказ оригіналу не може бути й мови"³.

Біблійна легенда про братовбивство як один із найдраматичніших світових сюжетів розроблялась багатьма митцями ("Братовбивство Каїна" Л.Гудермана,

¹ Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 107.

² Скоць А. Франкова версія образу Каїна в поемі "Смерть Каїна" // Франко І. Статті та матеріали. Збірник восьмий. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1960. – С. 96.

³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 27. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 264.

"Смерть Авеля" С.Гесснера та ін.), знаходила відображення у творах живопису і скульптури (Рембрандт, Рубенс, Дюрер, Тиціан).

В інтерпретації образу Каїна у світовій літературі означилися дві тенденції. Одна група письменників зображала Каїна як великого злочинця, що вчинив смерть. Власне, таким він постає із традиційних біблійних переказів, де головна увага приділялася моменту братовбивства. Сам Каїн представлений як уособлення зла й ненависті, чим і викликає осуд і зневагу. Інша група письменників відійшла від загальної схеми першоджерела. Каїна змалювали не як злочинця, а як бунтаря, що постав проти Бога. Мотив братовбивства не був домінуючим.

Історію Каїна використовували у своїй творчості Шарль Бодлер, Леконт де Ліль, Віктор Гюго, оригінальну обробку теми здійснив український письменник Сильвестр Яричевський (поезія в прозі "Каїн", 1897), осмислюючи етико-філософські й психологічні проблеми свого часу⁴.

Ми не маємо точних даних про те, чи Франко читав твори всіх інтерпретаторів образу Каїна. Але така глибоко ерудована людина, як І.Франко, знала багато з них. Письменник знайшов для розкриття цієї теми свій шлях, змалювавши складну еволюцію особистості. У листі до Драгоманова він пише: "Цікавий я дуже, що Ви скажете про Каїна? Він сидів мені в мозку ще від часу, коли я перекладавав Байронового "Каїна", і тільки торік я осилив якось сю... легенду, домішавши до неї шматок з легенди про Фауста, котрий з вершин Кавказу оглядав рай"⁵.

Отже, створюючи поему "Смерть Каїна" І.Франко мав перед собою взірць – містерію Байрона "Каїн", яку він у 1879 році переклав і написав до неї коротку передмову.

Яким же представлений Каїн у поемі Франка "Смерть Каїна" та як вплинув Байроновий "Каїн" на створення цього образу? Щоб дати відповідь на це запитання, необхідно зіставити Байронового та Франкового Каїна.

Д.С. Наливайко, К.О. Шахова стверджують, що містерія "Каїн" Байрона є універсальною в постановці проблеми добра і зла та провини за те, що воно існує на землі, і рід людський опинився у скверні. Вражає прометеївський характер головного героя, його новаторська парадоксальна трактовка. Каїну огидна покора брата і те, що він приносить Богу криваву жертву.

За Байроном, Каїн вбив Авеля не через заздрість, а випадково. Намагаючись знищити окроплений кров'ю вівтар, він ненароком вбиває брата. Той, що боровся проти смерті, сам стає її виконавцем. І виправдання йому нема. Зло має бути покараним. Тому сповнений безмежного страждання за скоєний ним злочин, він відходить, проклятий Богом і людьми, у безвість, у "мертвий край на сході". Містерія закінчується словами: "Ада: – Мир йому (тобто Авелю. – Т.К.). Каїн: – А мені?"⁶.

⁴ Історія української літератури ХІХ ст. (70 – 90-ті роки): У 2 кн. – Кн. 2. / За ред. Гнідан О.Д. – К.: Вища школа, 2003. – С. 165.

⁵ Скоць А. Франкова версія образу Каїна в поемі "Смерть Каїна" ... – С. 98.

⁶ Наливайко Д.С., Шахова К.О. Зарубіжна література ХІХ ст. Доба романтизму. – Тернопіль, 2001. – С. 302.

"Каїн" І.Франка є своєрідним продовженням і довершенням історії Байронового героя. До чого прагнув герой Байрона, того досягнув герой Франка.

О.Д. Гнідан зауважує, що український письменник розгортає кінцевий етап тяжкого і тривалого пошуку героєм гармонії, рівноваги, духу, щастя, втілених для людей у понятті "рай". Поза сюжетом твору залишається сам акт братовбивства – про нього лише згадується як про одну з першопричин трагічного неспокою героя⁷.

Детальніше зупинимося на образі Каїна.

Байронового героя хвилюють проблеми глибоко інтелектуального характеру. Прагнучи збагнути сутність людського пізнання, він "мусить рватись думкою в безмір, мучитися всіма тими важкими питаннями, котрими від віків мучиться все чоловіцтво"⁸. Поставлений перед дилемою "любов чи знання", Каїн обирає знання і вирушає з Люцифером за межі земного існування – у безмірні простори всесвіту. Він готовий навіть постати перед смертю заради того, щоб відкрити таємницю людського знання, втамувати жагу знання. Адже саме в знанні Каїн бачив дорогу до щастя.

Однак таємниця людського буття залишилась для героя непізною. Натомість виникло усвідомлення власної нікчемності.

*...Дивлюсь на світ, де я нікчемна цятка,
З думками, що в душі моїй зринають
І начебто здолають все збагнути,
Мені нема з ким думку поділити
І власне в тім і є моє нещастя*⁹.

Каїн – не маг, не надлюдина, а звичайний чоловік, хоч багато часу він проводить у роздумах, у самоаналізі. Думка примушує його відмовитись від молитви, думка розвінчує Бога. Його самотність – самотність інтелекту.

Герой Байрона – це людина, сповнена найглибшого співчуття до людей за їх страждання у земній юдолі, на які їх прирік небесний владика. Каїн засуджує Бога за те, що той зробив людину такою, обмеживши її знання. Тому він бунтує проти людської покірності Богу, уособленням якої є Авель. Бунт Каїна настільки сильний, що проявляється у братовбивстві. Цей злочин йому самому незрозумілий, небажаний, дикий. Адже вбивство заради справедливості нічим не може бути виправдане. Богоборець зазнає поразки у своєму духовному повстанні проти вищих за нього сил.

Усвідомлюючи особисту трагічність та трагічність всього людства, Каїн вирушає у вічне блукання по світу.

Іван Франко починає свою містерію так:

Убивши брата, Каїн много літ

⁷ Історія української літератури XIX ст. (70 – 90-ті роки): У 2 кн. – Кн. 2. / За ред. Гнідан О.Д. – К.: Вища школа, 2003. – С. 165.

⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 642.

⁹ Павличко С.Д. Байрон: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1989. – С. 112.

*Блукав по світі. Мов бичі кроваві,
Його гонило щось із краю в край¹⁰.*

Український митець біблійного героя переносить з етичного, морального плану в план соціально-психологічний. Біблійний Каїн у Франка переростає у викривача божої несправедливості. Під байронівським впливом герой у Франка – це поборник правди, нескорений бунтар, що виступає проти Бога.

*...Він грозив на захід,
Кляв бога і себе¹¹.*

... Інколи

*Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились. Затверdle довгим бодем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло¹².*

Каїн – це перший мислитель, що глибоко задумується над своєю долею і долею всього людства. Це символ людського знання, мислення, розуму. Він замислюється над тим, чому існує смерть на землі, для чого є зло, чому людські знання обмежені, чи варто жити, якщо смерть неминуча.

Франко в поемі пропонує чітке вирішення ряду філософських проблем – проблеми життя і знання, життя і смерті, добра і зла, любові та ін. Хоча ці проблеми ставились і раніше, та всі вони були приречені на неможливість розв'язання конфлікту між життям та знанням.

Стерпівши неймовірні муки, подолавши пустелю й високу гору, де "життя ні сліду", Каїн бачить нарешті "величний, ясний город Божий" – рай. Посеред площі "два дерева найвищі, найпишніші": дерево життя і дерево знання – символічне втілення добра і зла. До дерева знання добра і зла поривалися тисячі, мільйони людей, намагаючись зірвати хоч один плід. А дерево життя стоїть самотнє. Аж тут до Каїна приходить розуміння, що Бог одурив усіх – Адама, його батька, самого Каїна і всіх людей, "коли роздер надвоє життя і знання і ворогів залятих із них зробив..." Бо що ж таке знання? Це втрата дитячої невинності, це порив духа до інших меж, це творчість людських рук, це підкорення вогню, це виплавлення з руди металу, виготовлення з металу стріли, ножа. Тобто виходить, що знання – це кров, рани, смерть? Ні, міркує далі Каїн, самі знання є ні зле, ні добре:

*Воно стається добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите...
А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?¹³.*

¹⁰ Франко І. Твори в 3-х томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 328.

¹¹ Там само. – С. 334.

¹² Там само. – С. 335.

¹³ Там само. – С. 343.

Чи дають його плоди безсмертя? Каїн там, за стіною раю, пересвідчився на власні очі, що не дають. Вони навіть не звільняють від мук. Люди, що їли плоди з дерева життя, вмирили під ударами юрби, але

*Вони на смерть ішли, мов на весілля,
Вмирили з усміхом; із ран, із рук
Вони катів своїх благословляли!¹⁴*

І Каїн робить головне відкриття: смерть не страшна, бо джерело життя – в людському серці. Це джерело благодаті, Богом дарованої всеперемагаючої любові:

*...Я бачив: скоро
Хто плоду з дерева життя вкусив –
Прояснивавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав, і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших,
Мов оругів, обнімав...
Значить, чуття, великая любов –
Ось джерело життя!¹⁵*

*"Чуття, любов! Невже ж се так, о боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні засадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люди!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіра ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми ж їх маємо в собі!"¹⁶*

В.Сулима підкреслює, що цими роздумами біблійного героя Франко вирішує для себе давнє питання про людське щастя¹⁷.

Кульмінацією роздумів і душевних терзань Каїна є відкриття, що не фізичне безсмертя людей може їх зробити щасливими, а глибоке усвідомлення потреби служіння ідеалам любові до людей.

Отже, найважливіше, що відрізняє франківського Каїна від байронівського, – це його любов до людей, яку він збагнув, оглядаючи рай і роздумуючи над долею людства.

Думка, що людина не може бути щасливою поза суспільством, є вже у Байрона. Вона висловлена там вустами дружини Каїна – Ади:

¹⁴ Франко І. Твори в 3-х томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 344.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. – С. 344.

¹⁷ Сулима В. Біблія і українська література. – К.: Освіта, 1998. – С. 240 - 244.

*Сама – щаслива бути?
Не можу і не хочу. Но з ріднею,
Здаєсь була б щаслива, мимо смерті.
...Сама щаслива? Боже, хто ж сам може
Щасливим бути й добрим?¹⁸*

Цю безмежну любов до людей, що теплилась у серці байронівської Ади, бере собі у спадок франківський Каїн. Але до розуміння цієї ідеї він дійшов крізь страждання і жорстоку внутрішню боротьбу. Варто зазначити, що любов до людей у байронівської Ади і виборена в муках любов до людей у франківського Каїна різняться між собою. Любов Ади – це суто жіноча любов до дітей, до чоловіка. Франківський Каїн вже мислить широкими категоріями, його любов – це любов до всього людства.

*...Боже!
Невже се правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закамєнілім,
Живе ще, розвиваєсь і цвіте
Те райське сім'я, та свята любов!
... Мені так дуже жаль усіх людей
Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем
З їх поривами до добра¹⁹.*

*О люди, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несучу! Несу ту мудрість,
Котра допоможе вам його здобути,
У власних серцях рай новий створити.²⁰*

Осяяний великою істиною, герой йде до людей. Йде перероджений, очищений. Та сліпий Лемех убиває Каїна.

*А він лежав, немов дитя,
Вколисане до сну, простягнувши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тділа ще
Несказана утіха і любов²¹.*

Поема "Смерть Каїна", незважаючи на її загальнонародську проблематику, виникла саме в умовах Галичини 70-80-х років, вона значною мірою відображає умови життя та боротьби Франка. Про це свідчить ліричний авторський відгук на поему "Смерть Каїна" під назвою "Неясна для вас ся легенда" (1889):

¹⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 582.

¹⁹ Франко І. Твори в 3-х томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 345.

²⁰ Там само. – С. 346.

²¹ Там само. – С. 350.

Неясна для вас ся легенда
І чудно читати її?
Не личить стара реверенда
На хлопській плечі мої?
Що ж, пані, ті вірші неясні
То власная повість моя:
Мої розчаровання власні
І лютая мука – змія.
Колись за невласні провини
Цурались мене і кляли, –
Мов Каїн отой по пустини
Блудив я по рідній землі.
Докори зносив я і труди
І, хоч, їх тягар м'я ломив,
Я привидом, з власної груди
Розснваним, душу кормив.
Я з власного серця і крові
Творив собі радісний світ,
Щоб скарб весь своєї любові
У нім помістити як слід.
А нині, коли я вертаю
З словами любові до братів,
Чи ж "цири" сліпці не пускають
На мене затроєних стріл?²²

Як бачимо, Франко в цьому вірші порівнює себе з Каїном. Але некоректно бачити в головному герої автопортрет Франка. Справді, обставини життя й боротьби поета послужили імпульсом для написання поеми, моменти життя біографії письменника частково відбилися в образі Каїна. Проте, як відзначає А.А.Каспрук, "Каїн – складний філософський образ, що охоплює багато проблем, в яких моменти біографії розчиняються і відіграють допоміжну роль"²³.

Трагізм Франкового Каїна у відірваності від людей. Герой поеми "Смерть Каїна", порівняно з байронівським Каїном, долає у собі трагічні суперечності між знанням і життям, усвідомлює необхідність любові до людей. Він, шляхом роздумів, жорстокої внутрішньої боротьби, приходиться до переконання необхідності любові до людей. Але франківський Каїн не замикається у собі, не ховає цю свідомість, а йде до людей – знаходить щастя не у собі самому, а в єднанні з людьми.

Таким чином, використавши біблійний і апокрифічний матеріал, скориставшись Байроновою літературною традицією, Франко створює полотно

²² Цит. за: Скоць А. Франкова версія образу Каїна в поемі "Смерть Каїна" // Франко І. Статті та матеріали. Збірник восьмий. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1960. – С. 408–409.

²³ Каспрук А.А. Філософські поеми І.Франка. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 54.

широкого ідейно-філософського узагальнення і своєю оригінальною інтерпретацією збагачує багатовікову і складну історію цього героя світової літератури. Франко змальовує складну еволюцію особистості, яка в стражданнях душевних, у самоті, в епіцентрі зла й ненависті відшукала джерело вічного життя, відкрила в своєму серці зерна любові і чуття, розпізнала дорогу до правди.

***Тетяна Клименко. Образ в интерпретации И.Франка и Дж. Байрона**
В статье автор делает попытку отследить переосмысление Франком и Байроном библейской легенды о Каине.*

***Tetyana Klimentko. The image of Kain in I.Franko and G.Byron's interpretation**
In this article we can trace an attempt to search Franko and Byron's new way of seeing the Bible legend about Kain.*